

UDK: 141.72:327
Biblid: 0025-8555, 69(2017)
Vol. LXIX, br. 2–3, str. 349–373

Pregledni rad
Primljen 4. septembra 2017.
Odobren 25. septembra 2017.
<https://doi.org/10.2298/MEDJP1703349K>

Feminističke teorije međunarodnih odnosa: akademski „beskućnik” i u 21. veku?

Srđan T. KORAC¹

Apstrakt: Rad analizira osnovna obeležja debate koja se na početku 21. veka vodi u okviru feminističkog pristupa proučavanju međunarodnih odnosa i pokušava da odgovori na pitanje da li njegove zagovornice i nastavljaju da ruše tradicionalne norme ove akademske discipline, daju inovativne uvide i osvetljavaju odnose moći skrivene u tzv. teorijama *mainstream*-a. Rad prikazuje najvažnija istraživačka pitanja i teme, osnovnu argumentaciju i njihovu genezu, te ukazuje na neslaganja i kritičko propitivanje pojedinih teorijskih stanovišta unutar samog feminističkog ogranka discipline međunarodnih odnosa. Autor zaključuje da, uprkos postojanom povećanju broja objavljenih radova i monografskih studija i jačanja uticaja u razdoblju od 2001. godine do danas, zastupnici feminističkih teorija i dalje vode borbu za svoje „mesto pod suncem” unutar glavnog toka izučavanja međunarodnih odnosa. Epistemološki doprinos feminističkih teorija ovoj akademskoj disciplini najbolje je sagledati u kontekstu disidentske inovativnosti kojom je „omekšan” tradicionalno rigidan okvir teorija *mainstream*-a proširenjem spiska legitimnih istraživačkih tema i uvođenjem postpozitivističkih metodoloških pristupa i tehnika.

Ključne reči: teorije međunarodnih odnosa, feminizam, rodna politika, muškost, ženskost, politika tela.

¹ Autor je naučni saradnik u Institutu za međunarodnu politiku i privredu, Beograd.

E-pošta: srdjan@diplomacy.bg.ac.rs

Rad predstavlja deo naučnog i istraživačkog angažovanja na projektu „Srbija u savremenim međunarodnim odnosima: strateški pravci razvoja i učvršćivanja položaja Srbije u međunarodnim integrativnim procesima – spoljnopolitički, ekonomski, pravni i bezbednosni aspekti” (br. OI179029), koji finansira Ministarstvo prosvete, nauke i tehnološkog razvoja Republike Srbije.

Otkud feminizam u akademskoj disciplini međunarodnih odnosa?

Pitanje pre svih pitanja je zašto ulagati intelektualni napor u feministički pristup proučavanja međunarodnih odnosa kada su žene u nacionalnim spoljnim politikama i svetskoj politici retki i sporedni delatnici bez uticaja na odlučivanje, budući da se pojavljuju pretežno u ulogama sekretarica, supruga i ljubavnica. Čak i kada se pojavljuju kao jake ličnosti na vodećim državnim položajima – prisetimo se „gvozdene lejdi” Margaret Tačer, reč je o ženama koje odbacuju ženskost i u obavljanju javne funkcije oponašaju muškarce i doprinose očuvanju postojećeg poretka. Očigledno da prebrojavanje žena ne pruža valjan odgovor na početno pitanje. Celovit odgovor je u načinu teoretisanja o međunarodnim odnosima, uzeto u izvornom značenju starogrčkog *theorein* kao aktivnosti koncentrisanog posmatranja prožetog učestvovanjem u onome šta se posmatra. Problem nastaje jer se muški način shvatanja i vrednovanja stvarnosti međunarodne politike nameće kao svojevrsno merilo epistemološke legitimnosti, čime se iz krajolika svetske politike žene uklanjaju potpuno – dakle, ne samo iz „hodnika moći” – a sa njima iz analitičkog vidokruga nestaje i njihovo proživljeno iskustvo. Pošto je istina pitanje društveno determinisanih kognitivnih paradigmi, feministički pogled na svet se bori da prevaziđe položaj samo-jedne-od-mnoštva-istina-u-opticaju i stekne naučni autoritet kao intelektualnu osnovu za željeni društveni preobražaj. Usled toga zastupnici feminističke teorije tragaju za odgovorima na istraživačka pitanja koja realisti i idealisti kao tradicionalni predstavnici *mainstream*-a u akademskoj disciplini međunarodnih odnosa bagatelišu kao trivijalna, kako bi nadomestili odsustvo rodne dimenzije i dopunili preovlađujuću mušku saznavnu perspektivu. Nasuprot realizmu i liberalizmu koji se bave državama kao da su apstraktne beživotne tvorevine i načelima međunarodnih odnosa i svetskog sistema/poretka kao da su statični, feminizam proučava ljude, mesta i aktivnosti i tako misaono zahvata „svakodnevno” u međunarodnoj politici.

Jačanje ženskog pokreta tokom šezdesetih godina minulog stoleća, prvenstveno u razvijenim zemljama a potom i globalno, postavilo je dovoljno čvrstu epistemološku osnovu za prvo pokoljenje feminističkih istraživačica koje je dalo sebi zadatak da preispita temeljne koncepte međunarodnih odnosa. Disciplinarni *mainstream* kao dominantno „muški”, a kao jedino mesto legitimizacije pripadnosti novih teorijskih opredeljenja, očekivano se snažno opirao probouju feminističkih objašnjenja pojava i procesa u svetskoj politici i tvrdoglavo ih ignorisao u akademskim debatama. Na diskurzivnom planu, zagovornici *mainstream*-a pribegli su suptilnom omalovažavanju feminizma kao „neuravnoteženog” akademskog pristupa u „neprekidnom napadu” na samo

srce discipline međunarodnih odnosa.² Tokom poznih osamdesetih godina, pod uticajem drugog talasa ženskog aktivizma i Dekade žena (1975–1985), koju su proglasile i globalno promovisale Ujedinjene nacije, u pojedinim zapadnim zemljama je počelo osnivanje Ženskih studija kao posebnog predmeta na univerzitetima – doduše, uz skepticizam i unutrašnji otpor kolega – što je posledično dovelo i do povećanja broja žena na doktorskim studijama koje su želele da grade akademsku karijeru u oblasti feminističkih teorija. Početkom devedesetih godina minulog veka, zastupnice feminističkog pristupa su izvojevale i bitku za institucionalno priznanje unutar discipline, i to najpre pod okriljem britanskog i američkog udruženja za međunarodne odnose (*British International Studies Association* – BISA, *International Studies Association* – ISA), pa su vodeći naučni časopisi dobili urednice i počeli da prihvataju i članke autorki ovog teorijskog pristupa. Takođe, istih godina su i akademske izdavačke kuće objavile prve naučne monografije o feminističkom shvatanju i o rodnoj perspektivi međunarodnih odnosa.³

Odakle feminističke teorije polaze u proučavanju međunarodnih odnosa?

Feminističke teorije međunarodnih odnosa temelje se na više polaznih pretpostavki koje čine zajedničku baštinu feminističkih istraživača iz različitih humanističkih i društvenih nauka. Za razliku od pola koji je biološki uslovljen, rod je socijalno konstruisan i proizvodi subjektivne identitete kroz koje posmatramo i spoznajemo svet oko nas – a time i međunarodne odnose; razumevanje društvene stvarnosti je rodno posredovano.⁴ U kontekstu svetske politike, Lora Šeperd (Laura J. Shepherd) smatra da je rod u isto vreme imenica (identitet), glagol (način posmatranja sveta) i logika koju proizvode i koja proizvodi načine na koje shvatamo

---

² Reč je o stereotipima sadržanim u uticajnom članku Adama Džonsa pisanom sredinom devedesetih godina prošlog veka sa namerom da posluži kao odgovor na zahteve feminističkih teoretičarki za priznanjem u okviru discipline. Opširnije u: Adam Jones, "Does 'Gender' Make the World Go Round?: Feminist Critiques of International Relations", *Review of International Studies*, Vol. 22, No. 4, October 1996, pp. 406, 423.

³ Iscrpan pregled pionirske feminističke literature o međunarodnim odnosima dat je u: Christine Sylvester, *Feminist International Relations: An Unfinished Journey*, Cambridge University Press, Cambridge, 2004, pp. 3–50.

⁴ V. Spike Peterson, "Introduction", in: V. Spike Peterson (ed.), *Gendered States: Feminist (Re)Visions of International Relations Theory*, Lynne Rienner, Boulder (CO), 1992, p. 9.

međunarodne odnose i delamo u tom području.⁵ Tako se obeležja muškosti odvajkada stereotipno vrednuju u pozitivnim kategorijama racionalnosti, nezavisnosti, sposobnosti i samokontrole, dok se ženskost opaža kao iracionalna, slaba, previše emotivna, zavisna, okrenuta materinstvu i bliža prirodi uzetoj kao kontrapunktu civilizacije. Pored toga, muško iskustvo se nameće kao navodno univerzalno bez obzira na to što odbija da uvaži činjeničnost raznolikosti iskustva. Takva rodna određenost uvek označava i reprodukuje odnose moći u kojima je žena objektivizovana i zato feminističke teorije insistiraju na epistemologiji sazdanom na ženskom iskustvu pokoravanja. Pokoravanje pruža dublji uvid u istinske strukture i aktere međunarodnih odnosa i raskrinkava teorije u koje su utkani skriveni narativi visokih krugova vlasti popunjenih skoro isključivo muškarcima. Potčinjen položaj žene ne može se ukloniti samo političkim i pravnim sredstvima, jer je on plod starostavnih negativnih društvenih značenja pridatih ženskom rodu koja u zbiru zapravo iznova, iz generacije u generaciju, definišu inferiornost ženske uloge.⁶ Najveći broj istraživačica ovog teorijskog opredeljenja saglasan je stoga da je teza o rodnoj neutralnosti međunarodne politike duboko pogrešna zbog toga što se u vidnom polju zastupnika realizma i liberalizma nalaze isključivo pitanja proistekla iz muškog iskustva.⁷ Sadržina teorijskih uvida nije odvojena od svojih tvoraca i praktičara i njihovog svetonazora. Stoga feministička istraživačka pitanja ne mogu da se jednostavno „prilepe” na *mainstream* ove naučne discipline, a da ne okrnje njeno jezgro, odnosno temeljne norme o tome kako se međunarodni odnosi proučavaju i podučavaju.⁸

Premda na prvi pogled deluje tako, feministički pristup promišljanja međunarodnih odnosa ne zanemaruje ni pitanje muškarca nego naprotiv ukazuje kako rod konstruiše, ovlašćuje ali i sputava oba pola. Utoliko je Sintija Enlo (Cynthia Enloe) u pravu kada tvrdi da „rodna analiza” i „feministička analiza” imaju različita značenja, iako su komplementarni koncepti. Prema ovoj teoretičarki, rodna analiza obuhvata istraživačke poduhvate usmerene na otkrivanje i ispitivanje značenja pripisanih ženskosti i muškosti i na to kako ova često osporavana značenja oblikuju

⁵ Laura J. Shepherd, “Sex or Gender?: Bodies in World Politics and Why Gender Matters”, in: Laura J. Shepherd (ed.), *Gender Matters in Global Politics: A feminist introduction to International Relations*, Routledge, Oxon and New York, 2010, p. 5.

⁶ Susan Hekman, “Feminism”, in: Simon Malpas and Paul Wake (eds), *The Routledge Companion to Critical Theory*, Routledge, Oxon & New York, 2006, pp. 91–101.

⁷ Richard W. Mansbach and Kirsten L. Rafferty, *Introduction to Global Politics*, Routledge, Oxon & New York, 2008, p. 37.

⁸ Cynthia Weber, *International Relations Theory: A Critical Introduction*, 3rd edition, Oxon & New York, 2010, p. 84.

muško-ženske odnose, te odnose muškarca sa institucijama i žene sa institucijama.⁹ Feministička analiza je šireg misaonog opsega jer uz navedene fenomene i odnose pokušava da spozna i kako oni, uzeto bilo pojedinačno ili isprepletano, oblikuju upotrebu i preraspodelu moći na nivou jednog društva ili globalno.¹⁰ Dakle, feministička analiza međunarodnih odnosa koja ne sadrži u sebi i rodnu analizu je nepotpuna i politički naivna, zato što joj nedostaje propitivanje rodno određenog dejstva moći u javnoj i privatnoj sferi unutar granica patrijarhata.

Feminizam posmatra svetsku politiku iz ugla obespravljenih i nevoljnika. Pluralnost feminističkih teorijskih pristupa ne podriva koherentnost njegovog svetonazora, ali ćemo se ovde ipak ukratko osvrnuti na specifičnosti pojedinih ogranaka feminističke misli utkanih u savremenu teorijsku debatu, kako bi se jasnije pratila argumentacija koju ćemo izneti u narednom odeljku.¹¹ Predstavnicu liberalnog feminizma usredsređuju istraživanja prevashodno na stepen zastupljenosti, ulogu i uticaj žena u javnoj sferi uopšte, sa težištem na pojedinačnim pravima i jednakosti sa muškarcima. Kada je reč o proučavanju međunarodnih odnosa, liberalne feministkinje pažnju usmeravaju na mogućnosti jednakog učešća žena u radu nacionalnih vlada (posebno u formulisanju i sprovođenju spoljne politike) i međunarodnih organizacija.¹² Radikalni feminizam u analizi kreće od stanovišta o suštinskim biološki uslovljenim razlikama između polova, kritikuje patrijarhalne društvene obrasce reprodukcije moći kao mizoginične jer favorizuju muškost kao temeljnu normu političkog poretka i kontrolni mehanizam, te naglašava autentičnost ženskog ugla analize politike na nacionalnom i međunarodnom planu.¹³ Zastupnice kritičke feminističke teorije polaze od tvrdnje da se rodna napetost na liniji muškost-ženskost odigrava ne samo u polju diskursa, već se prenosi i na stvarne, materijalne uslove života oba pola u konkretnim društvima i vremenu, koje dodatno uslovljava datost rasnih, seksualnih, klasnih, etničkih i verskih činilaca. Kritičke feministkinje socijalističke provenijencije dodatno

---

⁹ Cynthia Enloe, "Feminism", in: Martin Griffiths, *International Relations Theory for the Twenty-First Century: An Introduction*, Routledge, Oxon & New York, 2007, p. 100.

¹⁰ Ibid.

¹¹ Opširnije o različitim feminističkim teorijskim pristupima videti u: Sandra Whitworth, "Feminist Perspectives", in: Paul D. Williams (ed.), *Security Studies: An Introduction*, Routledge, Oxon & New York, 2008, pp. 104–107.

¹² Iscrpnije u: Amy R. Baehr, "Liberal Feminism", in: Edward N. Zalta (ed.), *The Stanford Encyclopedia of Philosophy*, Winter 2013 Edition, <https://plato.stanford.edu/archives/win2013/entries/feminism-liberal/>, 20/08/2017.

¹³ Više u: Ti-Grace Atkinson, "Radical Feminism", in: Barbara A. Crow (ed.), *Radical Feminism: A Documentary Reader*, New York University Press, New York and London, 2000, pp. 82–89.

ističu kako dinamika lokalnog i globalnog kapitala iscrtava rodna iskustva u okvirima pojedinih ekonomskih klasa.¹⁴ Postmodernistički pristup u feminističkoj misli zasniva se na pretpostavci da svaki teorijski pristup, budući da nužno zahvata samo delić stvarnosti, ne može da pripiše sebi otkrivanje jedne celovite i sveobuhvatne istine, već mora biti dekonstruisan tako da se osvetle prikriveni pokušaji nametanja moći kako bi se iz preovlađujućih diskurzivnih praksi potisnule mogućnosti za drugačije delovanje u javnoj sferi.¹⁵ Postkolonijalna feministička teorija nastoji da rasvetljavanjem rasne hijerarhičnosti, koja je preživela okončanje formalne kolonijalne uprave, demistifikuje pretpostavljenu univerzalnost položaja žena širom sveta i otkriva tanane ali dalekosežne razlike u rodnom iskustvu „bele” obrazovane žene postindustrijskog društva i žene Trećeg sveta.¹⁶

Nijedan od predstavljenih feminističkih teorijskih pristupa nije nadmoćan u odnosu na ostale. Naprotiv, opisane idealno-tipske razlike ovih pristupa u stvarnosti su rastegljive prirode, jer istraživači često koriste širok opseg metodoloških oruđa i tehnika i tako prelaze zamišljene epistemološke granice. Reč je o tome da istraživači koriste različite spojeve unutar trijade ontologija-epistemologija-metodologija kako bi što bolje osvetlili različite dimenzije odabranog predmeta istraživanja.¹⁷

Kako feminizam stiće saznanje o međunarodnim odnosima?

Akademaska disciplina međunarodnih odnosa je u očima pojedinih feminističkih teoretičarki oduvek bila metodološki rigorozna i „policijski” nastrojena, katkad čak i „nasilna” u odbrani svojih epistemoloških i ontoloških granica.¹⁸ Feminizam već više od tri dekade nastoji da u proučavanje međunarodnih odnosa uvede postpozitivistički metodološki pristup kako bi se, prema mišljenju njegovih

¹⁴ Opširnije u: Sue Ferguson, “Building on the Strengths of the Socialist Feminist Tradition”, *New Politics*, Vol. 7, No. 2, Winter 1999, pp. 89–100.

¹⁵ Više u: Christine Sylvester, *Feminist International Relations: An Unfinished Journey*, op. cit., pp. 177–179.

¹⁶ Više videti u: Jan Jindy Pettman, *Worlding Women: A Feminist International Politics*, Routledge, London and New York, 1996, pp. 18–31.

¹⁷ Lene Hansen, “Ontologies, Epistemologies, Methodologies”, in: Laura J. Shepherd (ed.), *Gender Matters in Global Politics: A feminist introduction to International Relations*, op. cit., pp. 18–19.

¹⁸ Na primer: Marysia Zalewski and Jane L. Parpart, “Introduction: Rethinking the man question”, in: Jane L. Parpart and Marysia Zalewski (eds), *Rethinking the man question: Sex, gender and violence in international relations*, Zed Books, London and New York, 2008, p. 1.

zagovornica, otklonile manjkavosti *mainstream* naučne metodologije (uglavnom dominantne u SAD) oslonjene na objašnjavanje delovanja država oruđima prirodnih nauka i ekonomije – kauzalnošću, testiranjem hipoteza posredstvom modela i proverljivošću rezultata istraživanja njegovim ponavljanjem. Feminističke teoretičarke više vole da svoj metodološki pristup nazivaju „epistemološkom perspektivom”, „putovanjem” ili „arheološkim kopanjem” i da grade fundus disciplinarnog znanja kroz dijalektički proces, kojim se prevazilazi sudar između subjektivnih značenja sadržanih u ženskom iskustvu i internalizovanih značenja prihvaćenih na nivou čitavog društva.¹⁹

Za razliku od teorijskog *mainstream*-a koji naučni napredak meri na osnovu toga kako je odgovoreno na postavljena istraživačka pitanja, feminizam metodološku adekvatnost pojedinačnog istraživačkog poduhvata meri po tome koja su tačno pitanja postavljena i, još važnije, koja pitanja to nisu. Za feminističke teoretičarke polazište svakog istraživanja je ontologija društvenih odnosa koja prepoznaje egzistencijalnu situiranost pojedinaca u hijerarhičnom socijalnom ambijentu oblikovanom nejednakostima političkih, privrednih i društvenih struktura. Zbog toga feminističko istraživanje ponašanja država u međunarodnim odnosima kreće sa nivoa pojedinaca čiji su životi povezani sa posmatranim državama. Primer toga je ispitivanje kako se rod uklapa u nacionalizam kao jednu od vitalnih političkih ideologija 21. veka, odnosno kako se muški/ženski identitet oblikuje posredstvom nacionalističkog diskursa i kako u povratnom dejstvu (re)produkuje nacionalni identitet, te kako se taj diskurs i praksa prepliću ili sudaraju sa diskursima muškosti i ženskosti.²⁰ Nacionalizam kao snažan motivacioni činilac homogenizacije javnog mnjenja u situacijama kada treba podržati spoljnopolitičko delovanje sopstvene države u međunarodnim odnosima koje nosi rizik od uvlačenja građana u rat, strateški računa upravo na učešće žene kao biološke „fabrike” budućih članova etničke grupe, čuvara granica vlastite etničke grupe, označitelja etničkih razlika, prenosnika kolektivnog duha i boraca. Utoliko se rodna pitanja, iako na prvi pogled po značaju „unutrašnja” i „domaća”, posredno pojavljuju i u ravni međunarodne politike kao arene za ostvarivanje nacionalnih interesa ratom.

Budući da su kvantitativni podaci u vidu statistika pristrasni, podložni političkoj manipulaciji i često prikrivaju stvarne odnose moći, feminizam se više oslanja na

---

¹⁹ J. Ann Tickner, “Feminism meets International Relations: Some methodological issues”, in: Brooke A. Ackerly, Maria Stern, and Jacqui True (eds), *Feminist Methodologies for International Relations*, Cambridge University Press, Cambridge, 2006, p. 21.

²⁰ Dobar pregled ovog primera dat je u članku o odnosu žena i nacionalizma: Dibyesh Anand, “Nationalism”, in: Laura J. Shepherd (ed.), *Gender Matters in Global Politics: A feminist introduction to International Relations*, op. cit., pp. 280–291.

analizu narativa i tekstova, intervjuje, studije slučaja, hermeneutiku i istorijski pristup.²¹ Posebno se insistira na valjanoj refleksivnosti istraživača u vidu razvijene svesti o ličnom položaju i subjektivnoj dimenziji proživljenog iskustva ispitanika, ali se mora brižljivo paziti jer se u odnosu istraživačica-ispitanica takođe skrivaju odnosi moći.²² Zato pojedine istraživačice opisom nalaza svog istraživanja obuhvataju i samokritički osvrt na to kako se tačno odvijao istraživački postupak.

Feminizam u 21. veku nastavlja sa ulogom intelektualnog projekta čije je polazište ideja da akademsko znanje ima temeljan upliv u način života u zajednici i da nosi u sebi snažan transformativni potencijal koji stalno pokušava da se prelije preko granica neoliberalnog patrijarhata. Džon Hofman (John Hoffman) zagovara ideju da feminističke teorije treba da se konstituišu kao jedan od koncepata obrtnog momenta (*momentum concepts*), odnosno kao koncept sa unutrašnjim potencijalom egalitarne i antihijerarhijske logike u kojem je sadržano „prevratničko” kretanje ka emancipaciji, posmatranoj kao društveno stanje u kojem ljudi stupaju u međusobne odnose na način koji nije represivan niti šovinistički.²³ Reč je tipu koncepta sa subverzivnim podtekstom obdarenom unutrašnjom inercijom koja ga stalno iznova preobražava prevazilaženjem dominantnog diskursa gradnjom novog, ali na samim razvalinama tog prvobitnog diskursa. Pored toga, emancipatorni potencijal znanja koje se stiče istraživanjem moguće je ostvariti u praksi samo razotkrivanjem kako epistemologija podstiče isključivanje manje vidljivih, marginalizovanih socijalnih grupa, kako bi se potom dijalogom sa tvorcima javnih politika i društvenim akterima ukazalo na potrebu za promenama pogrešno konstruisanih javnih programa i načina njihovog sprovođenja.²⁴

Zastupnici feminizma napadaju i samu disciplinu međunarodnih odnosa kao neprikosnoveni feud belog privilegovanog muškarca iz Severne Amerike i Zapadne Evrope i tvrde da taj gradivni element postojano utiče na načine na koje se ova akademska disciplina konstruiše, reprodukuje, praktikuje, te kako se o njoj

²¹ O metodama i tehnikama koje koriste istraživačice ovog teorijskog usmerenja iscrpnije videti u opisima studija slučajeva u drugom i trećem delu zbornika radova: Brooke A. Ackerly, Maria Stern, and Jacqui True (eds), *Feminist Methodologies for International Relations*, op. cit., pp. 91–260.

²² Brooke A. Ackerly and Jacqui True, “Studying the struggles and wishes of the age: Feminist theoretical methodology and feminist theoretical methods”, in: Brooke A. Ackerly, Maria Stern, and Jacqui True (eds), *Feminist Methodologies for International Relations*, op. cit., p. 258.

²³ Više u: John Hoffman, *Gender and Sovereignty: Feminism, the State and International Relations*, Palgrave, Basingstoke, 2001, pp. 23–26.

²⁴ Brooke A. Ackerly and Jacqui True, “Studying the struggles and wishes of the age: Feminist theoretical methodology and feminist theoretical methods”, op. cit., pp. 256–257.

podučavaju mlada pokoljenja.²⁵ Pošto većina unutar discipline ignoriše i svesno prikriva postojanje tog nezaslužnog privilegovanog položaja – dok istovremeno uživa u njegovim blagodatima – feministički teoretičari uporno nastoje da ga otkrivaju u naučnim radovima i da ga osporavaju kao moralno neodrživu praksu. Primera radi, Dun (Kevin Dunn) razotkriva suptilne manipulacije usmerene na prikriivanje da se subjektivno viđenje međunarodne politike iz ugla belog muškarca lažno izdaje kao da je to viđenje istinito za svako ljudsko biće, kao da ima apsolutnu i univerzalnu vrednost.²⁶ Tako se normalizacijom muške bele privilegovanosti unutar same discipline dugoročno iskrivljuje stvarnost međunarodnih odnosa pridavanjem opšte važnosti konceptima i definicijama čiji je tvorac veoma uzak delić svetskog stanovništva. Opasnije je to što vlade SAD i najmoćnijih zapadnih zemalja formulišu nacionalne interese i spoljnopoličko delovanje tvrdoglavim, a nekritičkim, oslanjanjem na navodnu akademsku superiornost rezultata domaće nauke o međunarodnim odnosima, što postojano slabi zapadnjačku sposobnost da uvažava kulturnu raznovrsnost čovečanstva.

Šta feminizam želi da zna o međunarodnim odnosima na početku 21. veka?

Kraj Hladnog rata kao da je udahnuo svež vazduh u teorijsku debatu unutar discipline međunarodnih odnosa i podstakao procvat novih razmišljanja o tome kako tumačiti i razumevati svetsku politiku u novim okolnostima. Prva dekada 21. veka smatra se dobom uspona feminističkih teorija u proučavanju međunarodnih odnosa, jer je mreža istraživačica i univerzitetskih nastavnica u SAD i drugim zapadnim zemljama uspela da združenim naporom podstakne preobražaj nastavnih programa i kriterijuma za profesuru (ranije diskriminativnih prema ženama), te da se izbori za organizovanje naučnih konferencija, objavljivanje tematskih zbornika, osnivanje novih specijalizovanih časopisa i uspostavljanje posebnih sekcija unutar profesionalnih akademskih udruženja.²⁷ Danas feministkinje nastavljaju sa ontološkim revizionizmom u vidu izgradnje politički delotvornog znanja o tome kako su pol, rod, muškost i ženskost međusobno isprepletani u međunarodnoj

---

²⁵ Opširnije o ovoj argumentaciji u: Kevin Dunn, "Interrogating white male privilege", in: Laura J. Shepherd (ed.), *Gender Matters in Global Politics: A feminist introduction to International Relations*, op. cit., pp. 47–65.

²⁶ Ibid., pp. 52–53.

²⁷ Cynthia Enloe, "Feminism", op. cit., p. 107.

politici kao svojevrsnom muškom carstvu uzdrmanom mračnim događajima sa početka novog milenijuma koji su doneli rane, strah i poniženje. Meriša Zalewski (Marysia Zalewski) ističe da postoje dva osnovna pitanja na početku 21. veka – gde su žene u međunarodnim odnosima i šta to muškost proizvodi u tom području delanja, ali odmah dodaje da u žiži interesovanja feminističkih istraživača ipak stoji širok raspon naizgled protivrečnih pitanja jednako teorijske i praktično-političke prirode.²⁸ Pregled tekućih istraživačkih pitanja i prateće teorijske argumentacije koji sledi zasnovan je na anglo-američkim naučnim člancima i studijama objavljenim u razdoblju od 2001. do 2016. godine, budući da su u tim zemljama feministički ogranci najrazvijeniji u disciplini međunarodnih odnosa.²⁹

Rodna represivnost „muževne države” i „muževne discipline”

Na tragu ontološkog revizionizma, ponovno tumačenje konvencionalnih narativa i pronalaženje uzroka irelevantnosti i nevidljivosti delatnosti povezanih sa ženama i ženskošću u ravni međunarodne politike ostaje deo istraživačke agende odlučne da otkrije zašto teoretičari *mainstream*-u i dalje ne vide ništa sporno u tumačenju međunarodnih odnosa kao „prirodnog” muškog polja delanja. Međunarodni odnosi kao akademska disciplina su iz političke filozofije i teorije zdravo za gotovo preuzeli rodnu ontologiju koja muškarca određuje kao subjekt, a ženu kao „drugo” spram muškarca, tj. kao objekt. Na samom početku prve dekade 21. veka, sintagma „muževna država” (*manly state*), koju je smislila Šarlot Huper (Charlotte Hooper) za naslov svoje knjige, simbolično je označila nastavak feminističke kritike muške subjektivnosti otelotvorene u državi i njenoj suverenosti kao vidovima opresivne konceptualizacije muške dominacije i kontrole utemeljene na jasnoj podeli dveju sfera – javne kao isključivo muške i privatne kao isključivo ženske.³⁰ Kričička oštrica

²⁸ Marysia Zalewski, “Feminist International Relations: Making Sense...”, in: Laura J. Shepherd (ed.), *Gender Matters in Global Politics: A feminist introduction to International Relations*, op. cit., pp. 30–31.

²⁹ Kako je međunarodna bezbednost deo istraživačkog polja discipline međunarodnih odnosa, skrećemo pažnju čitalaca i na koristan pregled feminističkih teorija bezbednosti koji je dala Vesna Jarić, a koji je komplementaran sa našim radom. Vesna Jarić, „Feministička teorija bezbednosti”, u: Milan Lipovac i Dragan Živojinović (urs), *Međunarodna bezbednost: teorijski pristupi*, Inovacioni centar Fakulteta bezbednosti Univerziteta u Beogradu i Akademska knjiga, Beograd, 2014, str. 293–313.

³⁰ Opširnije o kritici rodne dimenzije države i suvereniteta u: Charlotte Hooper, *Manly states: Masculinities, international relations and gender politics*, Columbia University Press, New York, 2001; John Hoffman, *Gender and Sovereignty: Feminism, the State and International Relations*, op. cit.

je sada usmerena na raskrinkavanje države i suvereniteta kao vrhovnog izraza kolektivno, istorijski i socijalno konstruisane muške moći otelotvorene u patrijarhatu i razotkrivanje složene dinamike rodних odnosa ispod veštačke površine navodno vrednosno neutralne rodne stvarnosti spoljne i svetske politike.³¹ Realisti suverenitet posmatraju u apstraktnim kategorijama nezavisnosti države kao međunarodnog aktera i njenog monopola i sposobnosti u pogledu upotrebe sile, dok feministi u suverenitetu vide mogućnosti za ostvarenje slobode, autonomije i emancipacije i razvrgavanje stega državom posredovane rodne hijerarhije reprodukovane kroz diskurse, institucionalizovane norme i prakse, te procese i uloge socijalne identifikacije. Sudar dveju svetonazora je neizbežan i žestok, a ishod je konstruisanje identiteta države putem dominantnog autobiografskog narativa sa rodnom potkom i njegovo učvršćivanje politikom isključivanja „drugog”, odnosno obezvređivanjem, ignorisanjem i suzbijanjem alternativnih narativa opaženih kao pretnje državnom identitetu. Na planu međunarodne politike, migrantska kriza je najsvežiji primer kako „osećaj sopstva” države nesigurno reaguje na spoljnog „drugog” tako što upotrebom diskursa isključivanja izbegle nevoljnike automatski pretvara u lažne tražioce azila i neprijatelje; na unutrašnjem planu, država brani maskulinizovani identitet osporavanjem svakog pokušaja dekonstrukcije muške dimenzije svog „osećaja sopstva”.³²

Pojedine teoretičarke naglašavaju da je muško iskrivljavanje rodne prirode međunarodnih odnosa uznapredovalo u hegemoniku muškost (*hegemonic masculinity*) kao tip muškosti koji teži da nadvlada ostale tipove ili, čak, u hipermuškost (*hypermasculinity*), čiji primer nalazimo u jačanju maskulinizovane predstave ruskog predsednika Vladimira Putina. Vudova (Elizabeth A. Wood) pokazuje kako je uspostavljanje Putinove hipermuškosti – shvaćene kao skupa prenaplašenih kulturnih normi i obrazaca ponašanja pripisanih muškarcima – pomoglo jačanje njegove legitimizacije kao političkog vođe i državnika posredstvom niza simbola i znakova, tekstova i doktrina, svečanosti i rituala.³³ Reč je o delu vladavinske strategije zasnovane na planskom poigravanju sa rodnim posredovanjem odnosa moći, jednako u nacionalnoj i globalnoj ravni, kako bi se

---

³¹ Gillian Young, “Feminist International Relations: A contradiction in terms?”, *International Affairs*, Vol. 80, Issue 1, January 2004, pp. 81–82.

³² Više u: Will K. Deleahy and Brent J. Steele, “Engaging the narrative in ontological (in)security theory: Insights from feminist IR”, *Cambridge Review of International Affairs*, Vol. 22, No. 3, September 2009, pp. 523–540.

³³ Iscrpnije videti u: Elizabeth A. Wood, “Hypermasculinity as a Scenario of Power: Vladimir Putin’s Iconic Rule, 1999–2008”, *International Feminist Journal of Politics*, Vol. 18, Issue 3, 2016, pp. 329–350.

Putin sa početka mandata kao čovek bez harizme preobrazio u Putina dominantnog mačo muškarca, tvrdog ali pravičnog „junaka našeg doba”, koji neposredno komunicira sa narodom kolokvijalnim jezikom, lebdi iznad stranačkih partikularnosti, zavodi red u državi i potčinjava moćne oligarhe, dok na međunarodnom planu ustaje protiv Novog svetskog poretka.

Emocije kao izraz „ličnog” u proučavanju međunarodnih odnosa – a „lično” je za feminizam uvek „političko” – takođe su pronašle svoje mesto u novijim feminističkim istraživanjima, što pokazuje naučna polemika sa više učesnika objavljena 2011. godine u časopisu *International Studies Review*.³⁴ Feminizam pitanje uloge emocija u postupku istraživanja – potpuno odbojne i nesuvisle iz ugla teorijskog *mainstream*-a – sagledava polazeći od kritike liberalne ideje o oštroj podvojenosti javne i privatne sfere i tvrdi da su one uzajamno isprepletane kroz društvene odnose. Gušenje ili uklanjanje emotivnih reakcija istraživača u odnosu na predmet istraživanja – pogotovo kada on uključuje ljude kao ličnosti i njihove sudbine – ne samo da je teško izvodljivo budući da istraživači nisu nadljudi, nego nije ni poželjno jer emotivno proživljavanje nosi u sebi transformativni potencijal.³⁵ Zbog toga zastupnice feminističkog pristupa naglašavaju da promišljanje emocija može da dopuni fundus epistemologije međunarodnih odnosa razvijanjem sposobnosti refleksivnosti kao svedočenja umesto refleksivnosti kao neempatičnog voajerizma, čime bi se dodala dimenzija samorefleksivnosti i tako poboljšao kvalitet istraživačkog postupka. Ipak, javno iznošenje opisa emotivnog doživljaja sprovedenog istraživanja je veoma retko zbog nepopularnosti povezane sa konvencionalnog suprotstavljanja emocija naučnoj objektivnosti, odnosno „ozbiljnom” naučnom radu.

Odsustvo žena na vodećim položajima u javnim institucijama u čijoj se nadležnosti nalazi proučavanje, formulisanje i sprovođenje spoljne politike i međunarodnih odnosa plod je rodne represivnosti „muževne države” i jedno je od uvek aktuelnih pitanja unutar feminističke debate. U pokušaju da otkriju konkretne razloge rodne neravnoteže u zastupljenosti žena u ovoj važnoj oblasti državnih poslova, Konli Tajler, Blizard i Krejn (Melissa H. Conley Tyler, Emily Blizzard, Bridget Crane) su na primeru australijskog ministarstva spoljnih poslova i pratećih akademskih ustanova empirijski utvrdile postojanje četiri činioca: 1) nasleđe ranije politike upravljanja ljudskih resursa zasnovanog na neposrednoj diskriminaciji žena

---

³⁴ Argumentaciju detaljno pogledati u: Christine Sylvester (ed.), “The Forum: Emotion and the Feminist IR Researcher”, *International Studies Review*, Vol. 13, Issue 4, December 2011, pp. 687–708.

³⁵ Sandra Marshall, “Super-Human Researchers in Feminist International Relations’ Narratives”, *ibid.*, pp. 688–690.

prilikom zapošljavanja; 2) posredna diskriminacija u vidu rodno pristrasnih zakona, pravila i programa skrojenih prema merama muškaraca, bez uvažavanja specifičnosti ženskog iskustva na radnom mestu; 3) stavljanje u nepovoljan položaj žena koje žele da se pored posla posvete porodici, tako što se između porodičnih obaveza i napredovanja postavlja jednačina „ili-ili”; i 4) socijalno konstruisane rodne norme koje u oblasti spoljne politike favorizuju muškost na račun ženskosti, koja se povezuje sa slabošću i rizikom.³⁶ Razmatranje slabe ženske zastupljenosti u tradicionalno muškoj disciplini međunarodnih odnosa osvetljava da je zapravo teško analitički zahvatiti sve vidove rodne represivnosti, što nam pokazuju suptilni načini obezvređivanja žena kao naučnih radnica empirijski dokazani istraživanjima rodni obrazaca citiranosti. Generalno niska citiranost, prećutkivanje ženskih radova u referentnim publikacijama, prosečno nizak položaj u hijerarhiji nastavnih/naučnih zvanja i niža stopa citiranosti istraživačica u višim zvanjima u odnosu na kolege, čini se da jasno svedoče o tome da rodna represivnost u disciplini međunarodnih odnosa dugoročno gledano vodi manjoj vidljivosti učinka žena i posledično smanjuje šanse za napredovanje u akademskoj karijeri.³⁷ Pored toga, kumulativan učinak niske citiranosti u sadašnjim okolnostima prevlasti kvantitativnog vrednovanja rezultata naučnog rada čini slabo izglednim dugo priželjkivani izlazak feminističkog pristupa iz marginalnog položaja unutar discipline.³⁸

Rat u funkciji očuvanja rodnog poretka

Reinterpretacija ideje pravednog rata u okolnostima prevlasti tzv. asimetričnih ratova, sukoba niskog intenziteta, „Rata protiv terora” i nepravednih američkih vojnih intervencija u Avganistanu i Iraku, jedna je od nezaobilaznih tema tekuće teorijske rasprave unutar feminističkog tabora. Feminističke istraživačice iznele su tezu da se teorija pravednog rata, uprkos manjkavostima u vidu neprepoznavanja rodne perspektive, ne može odbaciti zbog političke popularnosti i uloge koju ima

---

³⁶ Opširnije o navedenim činiocima u: Melissa H. Conley Tyler, Emily Blizzard and Bridget Crane, “Is international affairs too ‘hard’ for women?: Explaining the missing women in Australia’s international affairs”, *Australian Journal of International Affairs*, Vol. 68, No. 2, 2014, pp. 161–167.

³⁷ O istraživanjima opširnije u: Kelly M. Kadera, “The Social Underpinnings of Womens Worth in the Study of World Politics: Culture, Leader Emergence, and Coauthorship”, *International Studies Perspective*, Vol. 14, Issue 4, 2013, pp. 463–475; Sara McLaughlin Mitchell, Samantha Lange and Holly Brus, “Gendered Citation Patterns in International Relations Journal”, *International Studies Perspective*, Vol. 14, Issue 4, 2013, pp. 485–492.

³⁸ Više o problemu produžavanja disciplinarne marginalnosti u: Judith Squires and Jutta Weldes, “Beyond Being Marginal: Gender and International Relations in Britain”, *The British Journal of Politics and International Relations*, Vol. 9, Issue 2, May 2007, pp. 185–203.

kao nužni etički okvir analize fenomena rata, već ostaje „nužno zlo“ proučavanja međunarodnih odnosa i u 21. veku. Na primer, Lora Sjoberg (Laura Sjoberg) se zalaže za ponovno oživljavanje teorije pravednog rata i to tako što bi se njeni sadašnji nedostaci nadomestili feminističkom normativnom i eksploratornom dopunom konceptima relacije autonomije, političke marginalnosti, empatiji i etike brige.³⁹ Sjobergova smatra da bi postojanje pravednog uzroka za otpočinjanje rata u konkretnom slučaju moralo da se utvrđuje shodno pravilima stroge objektivnosti, dijaloški i primenom više epistemoloških i političkih perspektiva. Stanovište feminističke etike brige utemeljeno na empatičnosti neophodno je kako bi se planiranje i sprovođenje vojnih operacija odvijalo tako da uvaži nepovoljan položaj marginalizovanih grupa stanovništva i da generalno izbegava stvaranje novih izvora ljudske nebezbednosti, koji najčešće pogađaju upravo taj deo populacije i to i dugo nakon okončanja oružanog sukoba. Sjobergova predlaže reformulaciju teorije pravednog rata: 1) postizanjem široke saglasnosti na globalnom nivou oko značenja pravednog uzroka rata; 2) praktikovanjem emocionalnog poistovećivanja sa žrtvama kao osnove međunarodnih odnosa u vreme sukoba; 3) uvođenjem zahteva da međunarodni akteri ne ulaze u rat, ma koliko njegov razlog bio pravedan, ako taj rat ne bi mogao da se vodi samo protiv odgovornih za nastanak pravednog razloga; 4) obraćanjem posebne pažnje na to kako rat pogađa marginalne slojeve i grupe, naročito žene; 5) uračunavanje dugoročnih posledica rata i pratećeg nasilja; i 6) promenom načina ratovanja tako da se izbegnu najteži oblici povređivanja civila.⁴⁰

Na sažeto iznetu argumentaciju o zahtevima za preobražajem ideje pravednog rata naslanjaju se inicijative za poboljšanjem važećeg međunarodnog prava oružanih sukoba ugradnjom rodne dimenzije. Tako Helen Kinsella (Helen M. Kinsella) ukazuje da pravila međunarodnog prava oružanih sukoba sadrže „sistemsku grešku“ u vidu usredsređivanja pretežno na zaštitu žena, čime se zamagljuje kako rod ne samo uvodi razliku u strukturalne odnose muškaraca i žena, već i kako kroz diskurs stvara tu razliku.⁴¹ Ako je borba oduvek bila stvar muškarca kao branitelja doma a ne žene kao supruge i majke, feminističke istraživačice nastoje da saznaju kako diskurzivna moć proizvodi ove polne razlike kao prirodne

³⁹ Laura Sjoberg, “Why Just War Needs Feminism Now More Than Ever”, *International Politics*, Vol. 45, Issue 1, January 2008, pp. 1–18; Laura Sjoberg, “Gender, structure, and war: What Waltz couldn’t see”, *International Theory*, Vol. 4, Issue 1, March 2012, pp. 1–38.

⁴⁰ Laura Sjoberg, “Why Just War Needs Feminism Now More Than Ever”, op. cit., pp. 9–10.

⁴¹ Helen M. Kinsella, “Securing the civilian: Sex and gender in the laws of war”, in: Michael Barnett and Raymond Duvall (eds), *Power in Global Governance*, Cambridge University Press, Cambridge and New York, 2005, pp. 250–251, 270–271.

i normalne, a koje se potom uzimaju kao paradigmatičke za međunarodnopravno određenje razlike između „borca” i „civila” i kao ontološki temelj političkih i društvenih razlika. Feministkinje najviše iritira saznanje da međunarodno pravo uređivanjem oružanih sukoba konstituiše na globalnom, a povratno potvrđuje i na nacionalnom nivou heteroseksualnu porodicu u kojoj je žena i dalje figurira kao objekat muškarčeve zaštite.

Postojana reprodukcija patrijarhalnog rodnog poretka posredstvom socijalizacije mladih pokoljenja omogućuje militarizaciju društva, čime se potom olakšava pronalaženje i javno legitimisanje razloga za stalno pripremanje građana za rat i/ili za otpočinjanje oružanih sukoba. Obnavljanje kolektivnog pamćenja o prošlim ratovima kroz pripovedanje, svečanosti i rituale služi oblikovanju muškosti i ženskosti tako da oni ispunjavaju ulogu u ratu kao društvenom poduhvatu preduzetom sa ciljem vrednim lične žrtve zarad opšteg dobra. Feminističke teorije stoga iznova osvetljavaju međusobnu uvezanost struktura rodne moći i patrijarhalnih institucija, te uloge kulturnih normi u održanju ove veze.⁴² Krista Hant (Krista Hunt) analizira „Rat protiv terora” na primerima rodno posredovanih narativa o plemenitom cilju zaštite žena (američkih i muslimanskih) konstruisanih nakon terorističkih napada od septembra 2001. godine, te pokazuje kako je američko vojevanje kod kuće i u međunarodnoj areni ne samo osnažilo nego i iskoristilo postojeći rodni poredak za prikrivanje imperijalne prirode izvršenih vojnih intervencija.⁴³ Feministički nalazi jasno predočavaju da su priče o ženskom iskustvu prihvatljive samo dokle god služe legitimizaciji rata, učvršćivanju rodnog poretka i reprodukovanju identiteta države negativnom stereotipizacijom „drugih” kao neprijatelja; u suprotnom, ženska iskustva se delotvorno učutkuju kao u primeru majki američkih vojnika koje protestuju protiv agresivne spoljne politike SAD.

Politika ženskog tela u međunarodnim odnosima: ratne strategije viktimizacije i maskulinizacije

Teorijski *mainstream* unutar discipline međunarodnih odnosa tradicionalno u prvi plan stavlja proučavanje delovanja država i njihovih organizacija, odnosno kolektiviteta a ne pojedinaca. Kada se i pojavljuju u analizi, pojedinci su apstrahovani kao „zupčanici” državnog mehanizma a ne kao ličnosti u telima, pa istraživanje međunarodne politike nikada ne uzima u obzir politička i društvena

---

⁴² Cynthia Cockburn, “Gender Relations as Causal in Militarization and War”, *International Feminist Journal of Politics*, Vol. 12, Issue 2, June 2010, pp. 139–157.

⁴³ Krista Hunt, “The ‘War on Terrorism’”, in: Laura J. Shepherd (ed.), *Gender Matters in Global Politics: A feminist introduction to International Relations*, op. cit., pp. 116–126.

značenja tela niti kako se ta značenja manifestuju u međunarodnoj areni. Feminističke teorije pristupaju telu kao nečemu što nije samo fiksno, jedinstveno i deo fizičke stvarnosti, već je i istorijsko, pluralno i kulturno posredovano. Zbog toga koncept i politika tela predstavljaju važna analitička oruđa za proučavanje ženskog ugla gledanja na rat kao deo pojedinačnog proživljenog iskustva. Očekivano, ova ravan feminističke debate je oštro suprotstavljena konvencionalnom *mainstream* maskulinizovanom teoretisanju o ratu u apstraktnim političkim, institucionalnim i organizacionim kategorijama „očišćenim” od ljudskih sudbina.

U raspršivanju romantizovane predstave realističkih teoretičara o ratu kao muškoj igri odmeravanja snaga u međunarodnoj areni, feministički pristup se usredsređuje na opažanje rata stečenom u spoju konkretnog mesta događanja i položaja učesnika u tom događanju. Za žene rat nije ništa „vanredno” – on je samo radikalizacija svakodnevnog nasilja koje trpe kod kuće i u zajednici. Razlika je u tome što žene u ratu postaju specifična meta usled simboličkog značenja koje nose kao pripadnice jedne etničke zajednice ili države. Društvena vrednost žena se ogleda u biološkoj, socijalnoj i kulturnoj ulozi osiguranja novih vojnika koji će čuvati naciju od propadanja ili nestanka. Utoliko se žensko telo u ratnim uslovima pojavljuje kao svojevrsna linija fronta i postaje izloženo prvenstveno seksualnoj viktimizaciji kao sredstvu ratne strategije neprijatelja. Zato feminizam naglašava da se sistematična silovanja žena sprovode ciljano radi narušavanja reproduktivne sposobnosti žena kao prenosnika biološke supstance svog etniciteta i kao simbolički napad na sposobnost muškaraca da zaštite svoje žene, te čin poniženja žena kao oličenja nacionalnog ponosa i identiteta.⁴⁴ Pojedine feminističke istraživačice, poput npr. Sjobergove i Pitove, naglašavaju da se idealizovana rodna uloga muškarca kao zaštitnika često u stvarnosti pretvara u praksu „reketiranja” (*protection racket*), gde muškarci od žena izvlače maksimalne privilegije na osnovu pukog obećanja da će ih zaštititi od neprijatelja, ali ih zapravo pretvaraju u žrtve (seksualnog) nasilja.⁴⁵ Ipak, sve više zabeleženih slučajeva svedoči i o silovanju muškaraca u ratu. Posmatrano iz feminističke perspektive, silovanje muškaraca je visoko maskulinizovan čin potvrđivanja dominacije koji ima za cilj da ponizi žrtvu, da joj pretvaranjem u seksualni objekt metaforički oduzme muškost i prida obeležja ženskosti i da tim činom simbolički ponizi i etnicitet ili naciju kojoj žrtva pripada.⁴⁶

⁴⁴ Na primer videti: Miranda Alison, “Wartime sexual violence: Women’s human rights and questions of masculinity”, *Review of International Studies*, Vol. 33, Issue 1, January 2007, pp. 78–81.

⁴⁵ Više o ovoj tezi videti u: Laura Sjoberg and Jessica Peet, “A(nother) Dark Side of the Protection Racket”, *International Feminist Journal of Politics*, Vol. 13, Issue 2, June 2011, pp. 163–182.

⁴⁶ Miranda Alison, “Wartime sexual violence: Women’s human rights and questions of masculinity”, op. cit., p. 81.

Žene zbog drugačijeg društvenog sećanja uslovljenog vekovnim represivnim rodnim iskustvom moć koriste potpuno različito od muškaraca – humanije i za ostvarenje pozitivnih ciljeva – a razlog se nalazi u lično proživljenom iskustvu žrtve. Ipak, nasuprot viktimizaciji žena kao istorijski kontinuiranog fenomena u međunarodnim odnosima stoji maskulinizacija žena uključenih u ostvarivanje imperijalnih spoljnopoličkih interesa – kao pripadnica intervencionističkih trupa razmeštenih širom planete. Veće učešće žena kao boraca u vojnim operacijama svedoči da je 21. vek doneo i promenu u oblasti organizacije ratovanja i politike ljudskih resursa u vojsci kao jednoj od najkonzervativnijih javnih institucija u svakom društvu. Pošto je promena korenita imajući u vidu da je u američkim trupama u Iraku i Avganistanu bilo je raspoređeno čak oko 283.000 žena, u okviru feminističke akademske rasprave otvoreno je istraživačko pitanje kako se žene snalaze u novoosvojenoj ulozi.⁴⁷ Entoni King (Anthony King) je utvrdio da su žene vojnici često izložene duboko hegemonski maskulinizovanoj organizacionoj kulturi koja ih opaža kroz optiku pogrdnog binarnog koda „kurva/kučka” i odriče im jednakost i profesionalno priznanje – koliko god da im je dobar borbeni učinak.⁴⁸ Prema svedočenjima žena iz američke vojske, ovaj binarni kod je plod pokušaja vojnika da odnos sa kolegicama definišu uzimanjem njihove seksualnosti kao referentne tačke; tako se „kuvama” u muškom vojničkom žargonu nazivaju seksualno dostupne kolegice, dok su „kučke” one nedostupne.⁴⁹ Retke su žene koje su uspešno prihvatile kolege kao „počasne muškarce” (*honorary men*), a neke čak pribegavaju vizuelnom izgledu upodobljenom normama muškosti (kratka kosa, odsustvo šminke, nežensvena civilna odeća). Kada pažljivije osmotrimo značenje statusa „počasnog muškarca” videćemo da je u stvari reč o konstrukt koji prikriveno odbacuje ženski identitet kao nespojiv sa rodnom ulogom vojnika. Žene u vojsci ostaju opažene kao svojevrsna čudovišta čija se nasilnost tumači kao biološki „kvar” njihove ženskosti.

Istorijski posmatrano, priroda ženske uloge u ratovima nikada nije bila jednoznačna, ali je u ranijoj feminističkoj akademskoj i aktivističkoj literaturi donekle stvoren mit o ženama kao večnim žrtvama. Slučaj sistematskog zlostavljanja ratnih zarobljenika otkriven 2004. godine u zatvoru Abu Graib u Iraku, verovatno ne bi izazvao toliku pažnju javnosti i kasnije postao predmet feminističke akademske

---

⁴⁷ Podatak naveden prema: Kristy N. Kamarck, “Women in Combat: Issues for Congress”, December 2016, U.S. Congressional Research Service, <https://fas.org/sgp/crs/natsec/R42075.pdf>, 01/09/2017.

⁴⁸ Anthony King, “The female combat soldier”, *European Journal of International Relations*, Vol. 22, No. 1, March 2016, pp. 122–143.

⁴⁹ *Ibid.*, pp. 124–125.

rasprave da u torturu nisu bile aktivno uključene i pripadnice američke vojske. Fotografije na kojima se videlo da devojke ponižavaju iračke zarobljenike uzdrmala je konvencionalne pretpostavke o moralnoj superiornosti i inherentnoj nesposobnosti žena da nanose bol i vrše seksualno nasilje. Tako je početkom 21. veka pitanje o ženama kao vinovnicama ratnih zločina i nasilja postala nova tema u feminističkoj debati unutar discipline međunarodnih odnosa. U raspravama je izneta argumentacija prema kojoj je učešće žena u torturi plod patrijarhalnog ustrojstva vojske koje razmišljanje i postupanje žena oblikuje shodno standardima agresivne muškosti neophodne za održanje borbene gotovosti trupa.⁵⁰ Ako žele da ostanu i napreduju u vojničkoj profesiji, žene su prinuđene da oponašaju muške obrasce ponašanja, iako su im oni strani budući da su suprotstavljeni vrlinama ženskosti. Stoga se slučaj Abu Graiba ne može sagledati kao primer rodne jednakosti – i to izopačen, nego naprotiv kao još jedan vid ženske potčinjenosti logici militarizovane muškosti.⁵¹ Učešće oko 100.000 žena u genocidu počinjenom 1994. godine u Ruandi protiv naroda Tutsi, još je jedan krupan udar na konvencionalne predstave o svetosti materinstva, empatičnosti i pasivnosti. Brojni dokazi govore o masovnoj i aktivnoj ulozi žena naroda Hutu u podsticanju, planiranju i organizovanju nasilja čiji su počinioci bili drugi, a lično u potkazivanju skrivenih pripadnika naroda Tutsi, pljačkanju imovinu žrtava i, u manjoj mjeri, u silovanjima, torturi i likvidacijama.⁵² Braunova (Sara E. Brown) razloge ovako uspješne militarizacije i mobilizacije žena Hutu nalazi u strahu i pokornosti uslovljenih snažnim patrijarhatom u sadejstvu sa propagandom, koja je uspela da lako uruši žensku solidarnost dehumanizovanjem žena Tutsi kao opasnih neprijatelja i izdajica koje rade na štetu Hutua.⁵³ Na primeru građanskog rata u Sjevernoj Leoneu, Kej Koen (Dara Kay Cohen) veću prosečnu nasilnost žena u borbi objašnjava njihovom željom da saborcima dokažu da nisu „slabiji pol” i da tako izbore društveno priznanje i status shodno merilima tradicionalnog patrijarhalnog poretka.⁵⁴ Navedeni primeri učešća u borbenim dejstvima i zločinima govore u prilog tezi da je maskulinizacija žena

---

⁵⁰ Iscrpnije videti u: Regina F. Titunik, “Are we all torturers now?: A reconsideration of women’s violence at Abu Ghraib”, *Cambridge Review of International Affairs*, Vol. 22, No. 2, June 2009, pp. 258–263.

⁵¹ *Ibid.*, p. 262.

⁵² Učešće žena u genocidu u Ruandi detaljno je analizirano u: Sara E. Brown, “Female Perpetrators of the Rwandan Genocide”, *International Feminist Journal of Politics*, Vol. 16, Issue 3, September 2014, pp. 448–469.

⁵³ *Ibid.*, pp. 453–457.

⁵⁴ Dara Kay Cohen, “Female Combatants and the Perpetration of Violence: Wartime Rape in the Sierra Leone Civil War”, *World Politics*, Vol. 65, No. 3, July 2013, pp. 383–415.

zapravo manevar vladajućih elita duboko utemeljen na tradicionalnim rodnim ulogama, da služi potvrđivanju i obnavljanju rodne strukture, te da, posmatrano na duži rok, nije doneo očekivanu veću rodnu ravnopravnost.

Preispitivanja unutar feminističkog ogranka: ni mainstream ni radikalizacija?

Debatu unutar feminističkog ogranka početkom 21. veka obeležila je i pojava kritičkih glasova. Poststrukturalisti su osporili saznavnu vrednost feminističkih predstava o ženi uz argumentaciju da te predstave ne odgovaraju pojedinim temeljnim istinama o tome šta je žena i šta može da postane. Pre je reč o tome da feminističke teorije stvaraju ideju žene, koju potom predstavljaju kao deo objektivne stvarnosti.⁵⁵ Takozvani novi feministi su postavili dva pitanja. Prvo je proisteklo iz razočaranosti neuspehom ovog intelektualnog projekta da stvarno doprinese preobražaju načina na koje se međunarodni odnosi proučavaju i praktikuju, a bilo je podstaknuto očekivanjima u pogledu normativne i preskriptivne uloge feminističkih teorija.⁵⁶ Druga kritika je u središte akademske rasprave stavila problem zanemarivanja patnji muškaraca u odabiru istraživačkih pitanja i iznela stav da je to posledica neodgovarajuće teorijske osnove primenjivane rodne analize.⁵⁷ Novi feministi su kao zamenu ponudili kvantitativnu rodnu analizu tj. povratak pozitivističkoj metodologiji. Zalewski i Sison Runjan (Anne Sisson Runyan) su zabrinute jer je prema njihovom mišljenju tokom protekle dekade došlo do procesa depolitizacije feminizma (tzv. *faux-feminism*) u vidu urođnjavanja (*gender mainstreaming*) i institucionalizacije (*governance feminism*), koji se sada slave kao uspešan prodor feminističkih ideja u zvaničan politički diskurs na nacionalnom i globalnom planu, ali su postepeno razvodnjili radikalni potencijal za pokretanje društvenih promena.⁵⁸ Feminističke ideje su jednostavno „poništene” kroz

---

⁵⁵ Maria Stern and Marysia Zalewski, “Feminist fatigue(s): Reflections on feminism and familiar fables of militarisation”, *Review of International Studies*, Vol. 35, Issue 3, July 2009, p. 617.

⁵⁶ Marysia Zalewski, “Do We Understand Each Other Yet?: Troubling Feminist Encounters With(in) International Relations”, *The British Journal of Politics and International Relations*, Vol. 9, Issue 2, May 2007, pp. 303–304.

⁵⁷ *Ibid.*, pp. 308, 310.

⁵⁸ Argumentaciju opširnije videti u: Marysia Zalewski and Anne Sisson Runyan, “Taking Feminist Violence Seriously in Feminist International Relations”, *International Feminist Journal of Politics*, Vol. 15, Issue 3, September 2013, pp. 293–313.

urodnjavanje kao novi oblik patrijarhalnog vlasništva nad feminizmom i prilagođene ukusu intelektualnog *mainstream*-a, a koncept roda je postao samo jedna stavka na meniju neoliberalne vladavinske paradigme.⁵⁹

Navedene kritike dovode u sumnju mogućnost zagovornica feminističkog pristupa da podstaknu političke i društvene reforme koje bi dovele do preobražaja postojećih rodnih odnosa – što i jeste proklamovani glavni cilj ovog ogranka discipline međunarodnih odnosa. Uz pretpostavku da bi konačan ulazak u glavni tok akademske rasprave o međunarodnim odnosima mogao da donese legitimitet sa potencijalom političkog uticaja, perspektiva feminizma da ovlada institucionalnim kanalima još je mračnija. Uprkos postojanom povećanju broja objavljenih radova i monografskih studija i jačanja uticaja u razdoblju od 2001. godine do danas, čini se zastupnici feminističkih teorija i dalje vode borbu za svoje „mesto pod suncem” unutar glavnog toka izučavanja međunarodnih odnosa, odnosno da je feminizam još uvek „kandidat” za punopravno članstvo u ovoj akademskoj disciplini. Većina članova ovog dela akademske zajednice i dalje omalovažava i nipodaštava teorijska i empirijska istraživanja u okviru feminističkog ogranka tako što ignoriše njihove uvide i nalaze, tj. ne koristi ih u sopstvenim istraživanjima. Reč je o svojevrsnom revoltu zastupnika teorijskog *mainstream*-a (ili *malestream*-a, kako ga feministkinje ironično nazivaju) godinama provociranog upornošću feminizma da stalno iznova destabilizuje disciplinarne granice i *status quo* i da nastavi da unosi nemir u debatu i na početku 21. veka.

Naučni doprinos feminističkih teorija u proučavanju međunarodnih odnosa najbolje se može sagledati u kontekstu disidentske inovativnosti kojom je „omekšan” tradicionalno rigidan okvir teorija *mainstream*-a i to proširenjem spiska legitimnih istraživačkih tema i uvođenjem postpozitivističkih metodoloških pristupa i tehnika. Vrednost feminističkih studija nećemo pronaći u konvencionalnom načinu objašnjavanja delovanja međunarodnih aktera ili u analizi nacionalnih spoljnih politika, onako kako smo to navikli da čitamo u radovima npr. predstavnika realističke škole mišljenja. Hladni kalkulus racionalizma i empirizma političkih nauka, feminističke teorije delom humanizuju uvođenjem istraživačkog svetonazora iz antropologije, sociologije i psihologije. Draž feminističkih istraživanja je u tome što pružaju potpuno drugačiji, životniji uvid u stvarnost međunarodne politike posmatrane iz egzistencijalne ravni pojedinaca koji su se ne svojom krivicom „isprečili” imperijalnim interesima velikih sila, neoliberalnim programima međunarodnih institucija i brutalnoj potrazi multinacionalnih korporacija za

---

⁵⁹ Angela McRobbie, *The Aftermath of Feminism: Gender, Culture and Social Change*, Sage, London, 2009, pp. 152–156.

rastućim profitima. U žiži interesovanja feminističkog pristupa su prevashodno marginalni slojevi i grupe kao žrtve strukturnog nasilja održavanog i širenog spoljnom politikom velikih sila potpomognutom intervencionističkim trupama. Reč je o istim nacionalnim spoljnim politikama i globalnom političkom inženjeringu čiji su tvorci ili savetnici često upravo vodeći teoretičari *mainstream*-a discipline međunarodnih odnosa. Po svemu sudeći, feminizam će još dugo ostati „neželjeno dete“, neposlušni otpadnik i, posledično, „beskućnik“ jedne akademske discipline koji se drznuo da okrnji njene idole.

Bibliografija

- Ackerly, Brooke A., Stern, Maria and True, Jacqui (eds), *Feminist Methodologies for International Relations*, Cambridge University Press, Cambridge, 2006.
- Alison, Miranda, “Wartime sexual violence: Women’s human rights and questions of masculinity”, *Review of International Studies*, Vol. 33, Issue 1, January 2007, pp. 75–90.
- Anand, Dibyesh, “Nationalism”, in: Laura J. Shepherd (ed.), *Gender Matters in Global Politics: A feminist introduction to International Relations* Routledge, Oxon and New York, 2010, pp. 280–291.
- Atkinson, Ti-Grace, “Radical Feminism”, in: Barbara A. Crow (ed.), *Radical Feminism: A Documentary Reader*, New York University Press, New York and London, 2000, pp. 82–89.
- Baehr, Amy R., “Liberal Feminism”, in: Edward N. Zalta (ed.), *The Stanford Encyclopedia of Philosophy*, Winter 2013 Edition, <https://plato.stanford.edu/archives/win2013/entries/feminism-liberal/>, 20/08/2017.
- Brown, Sara E., “Female Perpetrators of the Rwandan Genocide”, *International Feminist Journal of Politics*, Vol. 16, Issue 3, September 2014, pp. 448–469.
- Cockburn, Cynthia, “Gender Relations as Causal in Militarization and War”, *International Feminist Journal of Politics*, Vol. 12, Issue 2, June 2010, pp. 139–157.
- Conley Tyler, Melissa H., Blizzard, Emily and Crane, Bridget, “Is international affairs too ‘hard’ for women?: Explaining the missing women in Australia’s international affairs”, *Australian Journal of International Affairs*, Vol. 68, No. 2, 2014, pp. 156–176.
- Delehanty, Will K. and Steele, Brent J., “Engaging the narrative in ontological (in)security theory: Insights from feminist IR”, *Cambridge Review of International Affairs*, Vol. 22, No. 3, September 2009, pp. 523–540.

- Enloe, Cynthia, "Feminism", in: Martin Griffiths, *International Relations Theory for the Twenty-First Century: An Introduction*, Routledge, Oxon & New York, 2007, pp. 99–110.
- Ferguson, Sue, "Building on the Strengths of the Socialist Feminist Tradition", *New Politics*, Vol. 7, No. 2, Winter 1999, pp. 89–100.
- Hansen, Lene, "Ontologies, Epistemologies, Methodologies", in: Laura J. Shepherd (ed.), *Gender Matters in Global Politics: A feminist introduction to International Relations*, Routledge, Oxon and New York, 2010, pp. 17–27.
- Hekman, Susan, "Feminism", in: Simon Malpas and Paul Wake (eds), *The Routledge Companion to Critical Theory*, Routledge, Oxon & New York, 2006, pp. 91–101.
- Hunt, Krista, "The 'War on Terrorism'", in: Laura J. Shepherd (ed.), *Gender Matters in Global Politics: A feminist introduction to International Relations*, Routledge, Oxon and New York, 2010, pp. 116–126.
- Jarić, Vesna, „Feministička teorija bezbednosti“, u: Milan Lipovac i Dragan Živojinović (urs), *Međunarodna bezbednost: teorijski pristupi*, Inovacioni centar Fakulteta bezbednosti Univerziteta u Beogradu i Akademska knjiga, Beograd, 2014, str. 293–313.
- Jones, Adam, "Does 'Gender' Make the World Go Round?: Feminist Critiques of International Relations", *Review of International Studies*, Vol. 22, No. 4, October 1996, pp. 405–429.
- Kadera, Kelly M., "The Social Underpinnings of Womens Worth in the Study of World Politics: Culture, Leader Emergence, and Coauthorship", *International Studies Perspective*, Vol. 14, Issue 4, 2013, pp. 463–475.
- Kamarck, Kristy N., "Women in Combat: Issues for Congress", December 2016, U.S. Congressional Research Service, <https://fas.org/sgp/crs/natsec/R42075.pdf>, 01/09/2017.
- Kay Cohen, Dara, "Female Combatants and the Perpetration of Violence: Wartime Rape in the Sierra Leone Civil War", *World Politics*, Vol. 65, No. 3, July 2013, pp. 383–415.
- King, Anthony, "The female combat soldier", *European Journal of International Relations*, Vol. 22, No. 1, March 2016, pp. 122–143.
- Kinsella, Helen M., "Securing the civilian: Sex and gender in the laws of war", in: Michael Barnett and Raymond Duvall (eds), *Power in Global Governance*, Cambridge University Press, Cambridge and New York, 2005, pp. 249–272.
- Mansbach, Richard W. and Rafferty, Kirsten L., *Introduction to Global Politics*, Routledge, Oxon & New York, 2008.

- McLaughlin Mitchell, Sara, Samantha Lange and Holly Brus, "Gendered Citation Patterns in International Relations Journal", *International Studies Perspective*, Vol. 14, Issue 4, 2013, pp. 485–492.
- McRobbie, Angela, *The Aftermath of Feminism: Gender, Culture and Social Change*, Sage, London, 2009.
- Pettman, Jan Jindy, *Worlding Women: A Feminist International Politics*, Routledge, London and New York, 1996.
- Peterson, V. Spike (ed.), *Gendered States: Feminist (Re)Visions of International Relations Theory*, Lynne Rienner, Boulder (CO), 1992.
- Shepherd, Laura J., "Sex or Gender?: Bodies in World Politics and Why Gender Matters", in: Laura J. Shepherd (ed.), *Gender Matters in Global Politics: A feminist introduction to International Relations*, Routledge, Oxon and New York, 2010, pp. 3–16.
- Sjoberg, Laura, "Gender, structure, and war: What Waltz couldn't see", *International Theory*, Vol. 4, Issue 1, March 2012, pp. 1–38.
- Sjoberg, Laura and Peet, Jessica, "A(nother) Dark Side of the Protection Racket", *International Feminist Journal of Politics*, Vol. 13, Issue 2, June 2011, pp. 163–182.
- Sjoberg, Laura, "Why Just War Needs Feminism Now More Than Ever", *International Politics*, Vol. 45, Issue 1, January 2008, pp. 1–18.
- Squires, Judith and Weldes, Jutta, "Beyond Being Marginal: Gender and International Relations in Britain", *The British Journal of Politics and International Relations*, Vol. 9, Issue 2, May 2007, pp. 185–203.
- Stern, Maria and Zalewski, Marysia, "Feminist fatigue(s): Reflections on feminism and familiar fables of militarisation", *Review of International Studies*, Vol. 35, Issue 3, July 2009, pp. 611–630.
- Sylvester, Christine, *Feminist International Relations: An Unfinished Journey*, Cambridge University Press, Cambridge, 2004.
- Sylvester, Christine (ed.), "The Forum: Emotion and the Feminist IR Researcher", *International Studies Review*, Vol. 13, Issue 4, December 2011, pp. 687–708.
- Titunik, Regina F., "Are we all torturers now? A reconsideration of women's violence at Abu Ghraib", *Cambridge Review of International Affairs*, Vol. 22, No. 2, June 2009, pp. 257–275.
- Weber, Cynthia, *International Relations Theory: A Critical Introduction*, 3rd edition, Oxon & New York, 2010.
- Whitworth, Sandra, "Feminist Perspectives", in: Paul D. Williams (ed.), *Security Studies: An Introduction*, Routledge, Oxon & New York, 2008, pp. 103–115.

- Wood, Elizabeth A., "Hypermasculinity as a Scenario of Power: Vladimir Putin's Iconic Rule, 1999–2008", *International Feminist Journal of Politics*, Vol. 18, Issue 3, 2016, pp. 329–350.
- Young, Gillian, "Feminist International Relations: A contradiction in terms?", *International Affairs*, Vol. 80, Issue 1, January 2004, pp. 75–87.
- Zalewski, Marysia and Sisson Runyan, Anne, "Taking Feminist Violence Seriously in Feminist International Relations", *International Feminist Journal of Politics*, Vol. 15, Issue 3, September 2013, pp. 293–313.
- Zalewski, Marysia and Parpart, Jane L., "Introduction: Rethinking the man question", in: Jane L. Parpart and Marysia Zalewski (eds), *Rethinking the man question: Sex, gender and violence in international relations*, Zed Books, London and New York, 2008, pp. 1–20.
- Zalewski, Marysia, "Do We Understand Each Other Yet?: Troubling Feminist Encounters With(in) International Relations", *The British Journal of Politics and International Relations*, Vol. 9, Issue 2, May 2007, pp. 302–312.

Srđan T. KORAC

**FEMINIST THEORIES OF INTERNATIONAL RELATIONS:
STILL HOMELESS IN THE 21ST CENTURY?**

Abstract: The paper analyses the general features of the ongoing debate within the feminist approach to the International Relations studies with the aim to discover whether its proponents continue to tear down the traditional norms of this academic discipline at the beginning of the 21st century, to give innovative insights, and to illuminate the power structure hidden in the so-called “mainstream” IR theories. The paper discusses the most important feminist research questions and topics of the day, the basic feminist argumentation and its genesis, and stresses internal disagreements and criticism towards some theoretical standpoints within the feminist branch of the International Relations discipline. The analysis focuses on research articles and books published in the period 2001–2016 and primarily in the United States and the United Kingdom – the countries where feminist academia is fairly developed in the discipline of International Relations. The author concludes that despite the influence strengthened by the increased number of published research papers, books, and collections of papers in the early 21st century, the proponents of feminist IR theories continue to struggle for their “place under the Sun” within the mainstream of the International Relations academic community. The epistemological contribution of feminist theories to the International Relations discipline is best seen in regard to their dissident innovations, which “soften” the traditionally rigid framework of mainstream theory by expanding the list of legitimate research topics and introducing postpositive methodological approaches and techniques.

Key words: International Relations theories, feminism, gender politics, masculinity, femininity, body politics.